

נאמנגב גיליון מס' 32

ביטאון נאמני מחוז דרום, מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

כ' בטבת תשפ"א, 4 בינואר 2021

מיכל ליבוביץ' ז"ל

דבר היו"ר

חברים יקרים, שלומות! ביום הקצר ביותר בשנה התחלנו לראות את האור בקצה המנהרה. השנה האחרונה, שעוד ידובר בה בהיסטוריה של העולם והמדינה, היתה רבת תפוחות. יחד עם זאת, נסינו לשמר את השיגרה ככל הניתן ולהתמיד בעשייה השימורית, המוחשית והבלתי מוחשית. כפי שניתן לראות בסיכום של עפר יוגב, מנהל מחוז הדרום, הצלחנו לעמוד במינימום של שני מפגשים לוועדה ובהמשך תנופת העשייה הפיזית במספר אתרים במחוז. במקביל לזה, נמשכת מלאכת התיכנון, הסקרים והתייעוד. יש לקוות כי העשייה בשנה הקרובה תסמל את היציאה מן הסגרים והמיצרים ותביא לתנופה גדולה יותר בכל תחומי הפעילות במחוז. בעת כתיבת שורות אלה, סיימנו את השנה האזרחית החולפת וקללותיה ואנו בפתחה של שנה חדשה, שיש לקוות כי נכנסת עם ברכותיה. על מנת שנוכל להתברך ולהתמיד בעשייה, אני חוזר וקורא לכל חברינו לקחת משימה קטנה על עצמנו – "חבר מביא חבר". ככל שציבור הנאמנים יהיה גדול יותר, כך קולנו יישמע יותר, והחשיבה השימורית תהיה נוכחת יותר במרחב הציבורי.

בברכת חן הארץ

ד"ר אבי ששון

הביטאון יוצא לאור על ידי ועדת מחוז באר שבע ודרום של המועצה לשימור אתרי מורשת
בישראל

עורך ראשי ועיצוב: עפר יוגב

עורך מדעי: ד"ר אבי ששון

הגהה: דן גזית

חברי המערכת: ד"ר אבי ששון, גד סובול, דן גזית, עפר יוגב

כתובת המערכת: המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל רח' מורדי הגיטאות 74 באר שבע

טלפון: 08-6192752

לציבור הנאמנים שלום

לא קל לסכם את שנת 2020. לא התאוששנו מבחירות חוזרות וחוזרות, תקציב מדינה לא קיים ומצאנו את עצמנו בסרט אימה הוליוודי הזוי, כשאנחנו כוכבי הראשיים - אנחנו ותושבי כלל הכדור שעליו אנו חיים. היסטוריונים יאמרו: אנחנו חיים בזמן היסטורי ייחודי, שלא היה כמותו מאז תום תקופת הדינוזאורים – ימים יגידו... את הזמן ההיסטורי הנ"ל עיכלנו את, ניהלנו חיים שלמים בצל מגיפה, סגרים, חופשות מעבודה, חל"ת, קניות למצור מפני אויב שכלל לא הגיע ובתוך כל דייסת המצב הצלחנו, מי פחות ומי יותר, לשמור על צלם עובד/נאמן המועצה לשימור אתרים. ועדיין הדעת אינה מאמינה לפרידה הכואבת ממיכל ליבוביץ ז"ל, הכל-יכולה במשרד המחוז. כשהתותחים רועמים המוזות שותקות – ומה קורה כשההפך? בשלוות יום כיפור המאולצת, שנחתה על המדינה בסגרים, מצאנו כי הקרקע נוחה מאד לעברייני בנייה למיניהם לבצע את זממם, כמעט מתחת לאפם של שומרי הסף. באין תשובה במסופי שומרי הסף ובאין עין רשמית בוחנת ברשויות, הגאולה הגיעה כתמיד משומרי הסף הראויים - נאמני השימור. תודה לחדי העין שהיטיבו לבשר על זממו של מאן דהוא... אפליקציה קטנה שהפכה את ימינו ולילותינו, הזום, שיפרה את הקשר החליפי עם רשויות מקומיות, מועצות אזוריות ומוסדות תכנון ממשלתיים, אשר מהרו לייצר מענה מהיר באפליקציות שיתוף-ועידות למיניהן. כך, שפתרון להיעלמות בני אנוש ממסדרונות הרשויות ודומיהן נמצא. כאמירותיהם של רבים וטובים – מעולם לא צפינו כל כך לבואה של השנה החדשה. כמידי שנה, מוגש סיכום שנת הפעילות 2020 בסוף הגיליון.

עם יציאת גיליון מס' 32, הרשו לי להביע רגשי תודה לחברי המערכת, לכותבים, למגיבים ולכלל נאמני השימור ולאחל בריאות מליאה והמשך יצירה פורייה.

עד כאן לקט פאה ושכחה

יוגב עפר מנהל המחוז

בגיליון זה:

- מיכל לייבוביץ ז"ל
- יעקב עורב "בודה"
- "היונאים" - מגדלי - יוני - דואר בארץ - ישראל
- עלייתם ונפילתם של המגדלים הפורחים באוויר
- אזור אשקלון במאה התשע - עשרה
- סיפורו של הצריף המסתורי בשיכון דרום
- צבי הירשפלד וחוות רוחמה
- סיכום פעילות מחוז דרום 2020

מיכל לייבוביץ ז"ל/ עפר יוגב

את היכרותנו ומהלך עבודתנו זה בצד זו, התחלנו עם כניסתי לעבודה במועצה לשימור ועם קבלת הפנים החמה אשר הוענקה לי, כוונתיקה במשרד. מור, תינוק קטן וחמוד ואך זה חזרה מיכל מחופשת לידה אשר כה שימחה ומילאה את חייה. למדתי להכיר עובדת חרוצה המציפה סביב נועם הליכות, סבלנות של ברזל אשר מיתנה את שטף ההנחיות והמטלות אשר נחתו ממני לא אחת. מיכל קבלה אותי עם משרד מאורגן ומסודר. היא היתה עמוד השידרה של קבוצת הנאמנים הוותיקה של באר שבע. זמן רב לפני הגעתי למשרד, התמודדה מיכל בכל הנוגע לנושא הפגיעה בשימור מבנים בעיר באר שבע. היא עזרה ליצור יש מאין - את קבוצת הנאמנים במחוז, ועד למחלתה הנוראה דאגה לקשר עם חברי הקבוצה. מיכל שאפה מאד להתקדמות מקצועית. לווינו אותה בניסיונה ללימודים במכללה הטכנולוגית, שם עצרה אותה המחלה. כמה היתה מאושרת בקורס נאמני השימור. היא היטיבה לבטא את כישרונותיה האמנותיים ביצירה וכמה חבל שלא נהנה יותר מכישרונות אלה. החיים מלאי הפתעות, לא תמיד הם נעימות. ההתמודדות עם המחלה הנוראה, אופטימיות אין - סופית וחיוך תמידי, מיתנו במקצת את תחושת הבטן הצורבת, כשלווינו את מיכל בתקופת המחלה. נזכור את מיכל, גיבורת הנפש, לוחמת אמיתית ללא פשרות עם אופטימיות מדבקת, אמא מסורה ואוהבת, אשת שיחה ועוזרת נאמנה, אמיצה, מלאת חיים וחום. במשך שנות עבודתנו המשותפת במשרד המחוז, רכשתי כבוד והערצה לנועם הליכותיה, החיוך התמידי ורצינות מעשיה. נותרנו עם ריקנות גדולה ותחושת החמצה גדולה שאין דרך להסבירה.

יהי זכרה ברוך!

יעקב עורב "בודה"/ שלמה ציר

יעקב עורב - "בודה" - היה אגרונום ישראלי עובד משרד החקלאות. עורב נולד ב-27 למרס 1921 בפולין, בנם האמצעי של שמואל וחנה צ'רנובורדה. משפחתו עלתה לארץ ישראל ב-1935 למד בגימנסיה הרצליה וסיים בשנת 1939, היה חבר "ההגנה" מגיל 16. בשנת 1941, במלחמת העולם השנייה, הוא התגייס לצבא הבריטי ולחם במספר חזיתות. לאחר שחרורו, בשנת 1943 החל ללמוד חקלאות; תחילה באוניברסיטה העברית על הר הצופים ולאחר מלחמת העצמאות בפקולטה לחקלאות ברחובות. את לימודיו סיים בשנת 1950 לאחר שהפסיק אותם לשנתיים כדי להצטרף לשורות הלוחמים במלחמת השחרור. עורב לחם בגדוד מוריה במסגרת חטיבת עציוני. הוא סיים את לימודיו ב-1950 ועבר לנגב. נשוי לנעמי; הילדים - איל תמנה ומיה. יעקב עורב "בודה" התמחה בניצול שיטפונות והשבחת מרעה, מרכז חייו ועבודתו, בייחוד באזורים צחיחים. היה ממייסדי קיבוץ שדה בוקר ואף הגה את השם שדה בוקר לישוב החדש שהוקם בנגב. עורב נשלח בשנת 1965 במסגרת מש"ב - המחלקה לשיתוף בינלאומי - לניז'ר אשר במערב אפריקה, שם שהה עם משפחתו שנתיים. בניז'ר רבים זוכרים את עורב כ"איש שהביא לנו מים וחיים". בשנת 1972 נשלח מטעם ארגון המזון והחקלאות של האו"ם לבוצואנה (ולניז'ר נסע גם-כן כדי להרוויח כסף כדי להמשיך בניסיונות שלו). את בודה פגשתי בעבודתי כמפקח במנהל מקרקעי ישראל בשטח באזור נחל חצרים, ב"חירבת א-סופי" המצויה בין קיבוץ חצרים לבסיס שדה תימן. במקום הוא בנה 3 סכרים ונטע שתילי מלוח קיפח לפיתוח המרעה וכך יצר צמחייה עשירה בנחל חצרים. בודה-אדם מרשים, מלח הארץ, אדם שהקדים את זמנו ב-60 שנים. את הסכרים על נחל חצרים הקים בתחילת שנות ה-60 לאחר שעזב את שדה בוקר בשל מה שראה כסטייה מהדרך.

בשנת 1993 זכה בודה בפרס בן-גוריון, המוענק לאישים שתרמו להתפתחות הנגב: "גם לאחר צאתו לגמלאות ב-1981, הוא חדל מניסויים והסתכלות בשטחי התמחותו: מרעה מדברי ואקלים הנגב. מר עורב הוא חלוץ מובהק, מראשוני החולמים על ישוב המדבר ובמיוחד אפשרויות המרעה במדבר. הוא התיישב בשדה בוקר, עסק בשימור קרקע ותפוסות מי שיטפונות. הוא פיקח על עבודות יזומות של בניית סוללות אבן ועפר לניצול מי השיטפונות. מאמץ מיוחד הקדיש לפיתוח חקלאי של הצמח מלוח קיפח למרעה. הוא הקים משתלה לשתילי מלוח קיפח במושב נבטים. בשמונה שנות עבודתו במשתלה, ייצרה המשתלה קרוב למיליון שתילים.

בנקודת השיא היו בנגב כעשרת אלפים דונם של שתילי מלוח קיפח. במשך שנים אחדות, 1963-1958, הקים גם חוות הדגמה לבדואים, שילוב של גידול ירקות ומרעה צאן ללא צורך בנדידה. הוא הקים סכרים, ביניהם סכר תת-קרקעי ראשון בארץ ואולי יחיד: שילוב של סכר על-קרקעי ותת-קרקעי שהעלה, לדבריו, את מפלס המים ויצר צמחייה עשירה בנחל חצרים. הוא גם תרם ליבול גדול ושכלול השבחת המרעה וניצול השיטפונות. החדרת יריעות פלסטיות בסכר היה אחד מחידושו. אין כמעט תחום חיוני להתיישבות בנגב שלא עסק בו. לא רק במחקר תאורטי אלא בניסויים מעשיים בשטח. הוא לא נרתע מכישלונות ומעיכובים ביורוקרטיים. כארבעים שנה הוא מנסה לפענח את סודות הנגב והדרכים להפריחו. על מאמץ בלתי פוסק זה בתחום חזונו של בן-גוריון - ראוי היה, מר יעקב עורב, המכונה בודה, להערכה עמוקה ולפרס בן-גוריון. המועצה לשמירת אתרי מורשת במרחב הנגב פועלת ליזום יחד עם משרד החקלאות וק"ל ומשפחת עורב לקדם את שימור הסכרים בנחל חצרים ואת שילובם בפרויקט הפארק המתוכנן במקום, לשימור פועלו של יעקב עורב "בודה" ז"ל על פי חזונו של בן-גוריון.

הכותב, הינו נאמן שימור באר שבע

"היונאים" - מגדלי-יוני-דואר בארץ-ישראל/ יובל נב

"[...] וישלח את-היונה ולא יספה שוב אליו עוד" (בראשית ח, 12). בפעם השלישית לא חזרה היונה אל נח לתיבה (בניגוד לעורב). מאז ועד ימינו מאמנים יונים כדי להעביר ידיעות ומסרים הקשורים לרגל היונה. היונה יכולה לעוף לטווח 750 ק"מ במהירות 50 קמ"ש. עדויות על שימוש ביוני-דואר קיימות ממצריים ומפרס מתקופת דוד ושלמה (1000 לפנה"ס). גידול יונים מסחרי היה בתקופה הביזנטית (מאות רביעית - שביעית לספ') במערות הקולומבריום בבית גוברין, לוזית ודומיהן בארץ. ג'ינג'ס חאן (1250 לספ'), שכבש את האזור בסערת סוסיו, השתמש ביוני-דואר שלקח לדרך בארגזים. הממלוכים (1250-1516 לספ') הפעילו מערכת-קשר יונית שנקרא: 'באריד היונים' (דואר-יונים). פול רויטר ייסד את סוכנות הידיעות 'רויטרס' בשנת 1815, כאשר שלח יונים מבלגיה לאנגליה, לבשר על תוצאות 'קרב ווטרלו' שבו הובס נפוליאון בונפרטה הצרפתי בידי האנגלים והפרוסים (גרמנים). בשנת 1896 נוסד 'שרות הדואר היוני', בין אוקלנד בניו-זילנד לאי גרייט-ברייר. במלחמת העולם הראשונה (1914-1918) נעשה שימוש נרחב ביוני-דואר בין המפקדות לחזית. גם בטנקים הראשונים בעולם החזיקו כלובי יונים כדי לשלוח הודעות. יונה צרפתית קבלה עיטור כבוד על העברת 12 הודעות חשובות ביותר במלחמה הזאת. יונה אמריקאית נוספת "פוחלצה לשם כבוד" במוזיאון הריגול האמריקאי, על חלקה בהצלת יחידה צבאית. מחתרת 'נילי', בראשות משפחת אהרונסון מזיכרון יעקב, השתמשה בדואר היונים, אותם גידלה שרה אהרונסון בחצר ביתם. המחתרת נחשפה עקב תפיסת אחת היונים על ידי התורכים. מחקרם של יגאל

טפר ובנו יותם: "וקרב רחוקים" (שתי המלים שאותן כתב יגאל אלון בניסיון 'היונוגרמי' הראשון), מתאר את גידול יוני-דואר בארץ בשנים שלפני מלחמת העצמאות ובמהלכה (בשנים 1938-1948). לקראת פרוץ מלחמת העצמאות, שלחו יהודי ארה"ב יוני-דואר לישראל. אברהם עץ-הדר היה קצין בריטי בשנות השלושים ושימש כמפקד העיר העתיקה בירושלים. הוא פרש מתפקידו כדי להקים שובכים רבים בירושלים, כדי שימשו את המערכת הארצית של 'ההגנה'. דוד בן-גוריון התרשם מהיוזמה והקציב לו 75 לא"י. באזור תל-אביב היה הרוח-החיה ד"ר צבי לוויין, שכונה "צ'רלי", ביחד עם סגנו מרדכי דוכובני. הוא מונה למפקד יחידת "פלוגת קשר-הראייה", ובתרגיל הראשון נשלחו יוני-דואר מבאר טוביה לכפר גלעדי. הוא אירגן קורסי-קשר (על ידי יוניים) עד סוף מלחמת העצמאות.

בפלמ"ח היתה מחלקה שארגנה דואר-יונים מול עשרות יישובים (כשבעים) בכל חלקי הארץ. ביישובים היו אנשים שהוכשרו לטפל ביונים ובשליחת דואר שכונה בשם "יונוגרמות". בגוש עציון היו 'יונאים' בכפר עציון, ברבדים ובמשואות יצחק. ממשואות יצחק נשלחה 'יונוגרמה' אחרונה (12.5.1948): "התקפת טנקים כבדה על כל הגוש. המנזר, האוכף, גבעת העץ נכבשו [...]" והיונה התקבלה בשכונת ארזה ובן-גוריון הורה ליגאל ידן להשיב 'יונוגרמה': "מנהלת העם והיישוב משתתפים בחרדה ובהערצה בקרב הבלתי-שווה שלכם. הקרבות הקודמים שלכם הוסיפו לא רק כבוד, אלא עזרו במישרין ובעקיפין להצלת ירושלים [...]".

היונה שהעבירה את 'היונוגרמה' ממשואות יצחק, נחנטה ונשמרה בבית משפחת עץ-הדר הירושלמית. באזור הדרום היה שובך כמעט בכל ישוב. הגדול שבהם היה בגבעת ברנר. יונוגרמה שהתקבלה שם מסרה על נפילת שלושה מבני הקבוץ בקרב על בשיט (עשרת). בקבוץ נגבה היה 'היונאי' מייג'ור אנגלי שערק מהצבא הבריטי והצטרף לקבוץ עם אשתו וילדיו. יחד עם רענן וולקני (שעל שמו מכון וולקני), ניסו לשלוח עם יונים זירמת-פרים לרפתות אורים ונירים, ללא הצלחה. בכפר-מנחם היה שובך מרכזי של 'ההגנה' בניהול יעקב קלנר (1940-48).

לבית אשל (צמוד לבאר שבע) הועברו יונים בכלוב, אך לא הגיעו 'יונוגרמות' משם. אחיה בן - יעקב ובניה רביד בני ה-16 מבאר טוביה נשלחו לברר את הסיבה. הם גילו שהיונים נאכלו על ידי המתיישבים שהיו במצוקת מזון. ב'מבצע חורב' (כיבוש שטחים בסיני בסוף מלחמת השחרור) שימשו היונים כמערכת קשר יעילה.

בשנת 1954 הוקמה אנדרטת 'היונה האלמונית' במחנה צריפין.

בשנת 1956 פירק הרמט"כל משה דיין את יחידת 'היונאים'. בשנים האחרונות שוחזר השובך בגבעת-ברנר על-ידי המועצה לשימור אתרים והקבוץ כחלק מתכנית ללמד את ילדי ביה"ס המקומי את "סודות המקצוע" ו'מורשת-הקרב' של 'היונאים'. ספרו של מאיר שלו 'יונה ונער' מספר על גידול יוני הדואר על-ידי פלמ"חניק.

הכותב, נאמן שימור קיבוץ עין צורים

עלייתם ונפילתם של המגדלים הפורחים באוויר/ דן גזית

(ולא תאמינו מה תכננו לנו פה לא מזמן...)

שנת 1961; שלהי קיץ; ארבעה צעירים מיזעיים משוטטים במרחבים שבין חורבות שעות (היום "משק צאן") לבין נחל בשור, בהנהגת ארכיאולוג המחוז רם גופנא ומבצעים בקדחתנות סקר ארכיאולוגי מטעם מחלקת העתיקות של משרד החינוך. מדי-פעם הם עוצרים וגוחנים

מעל מפת-איתור גדולה שכותרתה "משרד העבודה – תכנית עיר הבשור". עיר הבשור??? בסוף שנות ה-50 של המאה ה-20 לאחר שוך הלחצים לבנייה חפזה לעולים, התפנו מתכנני אגף השיכון והבינו "להרים את הראש מעל המים" ובמקום להגרר אחר אילוצי המציאות – החלו להסיק מסקנות מהקמת "עיירות הפיתוח"; לאור הלקחים תוכננו כרמיאל, מכבית (=מודיעין), ערד ו... "עיר הבשור" (דרומית-מזרחית למושב עין הבשור). כל אחת מן הערים הללו היתה מיועדת לאוכלוסיה של 40.000 תושבים. כביש 222, מצומת גבולות ומזרחה (הגובל בעיר הבשור), סומן כחלק מציר מהיר המחבר את אילת עם ערי מישור החוף והיישוב עצמו תוכנן (על-ידי האדריכלים כרמי, יסקי ואלכסנדרוני) כשתי שדרות מצטלבות: בתווך מרכז עירוני ומסביבו רובעי מגורים, ריכוזי עסקים ואיזורי תעשייה קלה. משקיעים פרטיים עתירי-ממון גויסו להקמת מרכזים מסחריים, מוסדות ציבור, מוקדי בידור ושכונות מגורים ברמות שונות. ואז... - ואז לא קרה כלום.

בשנת 1964 הגיע לביקור בארץ אוסקר נימאייר, שהתפרסם כאדריכל הראשי של ברזיליה (שנחנכה בתרועות כְּבִירָה 'מלכותית מודרניסטית', הפכה קל-מהרה לַצֶּבֶר של "סלאמס" וגרמה בברזיל לאינפלציה אסטרונומית). לאחר סיורים בארץ העלה את רעיון "עיר הנגב" על חורבותיה של תכנית עיר הבשור: עיר אנכית בעלת "רחובות-מעלית", המזכירה תחנת-חלל ומורכבת מ-40 גורדי-שחקים בני 40 קומות בשטח מצומצם ('מרחקי הליכה של עיר ימי - בינימית --- עיר המחר של החברה הסוציאליסטית --- קיבוץ מטרופוליני חדש'). התכנית החדשנית הזאת נחשבה לשיא ביצירתו התיאורטית-אורבנית של נימאייר אחרי ברזיליה, אך נראה כי נחשבה כמהפכנית מדי בעיני הממסד הישראלי ומעולם לא המריאה מעבר לשולחן השרטוט. ובינתיים, בזכות עיר הבשור, זכה השטח המיועד לה בסקר ארכיאולוגי; התגלה אתר מתקופת הברזל א' (1000 לפנה"ס), אותרו מחדש שני אתרים כלקוליתיים קדומים (4400 לפנה"ס) שנחפרו בשנת 1928 על-ידי איאן מקדונלד ונסקרו שרידים מהתקופה הביזנטית בתחומי שני כפרים גדולים של בדווים (רואֶבִיה-סֶאֶוֶאִין וְשֶׁעוֹת) שאז עדיין עמדו על תילם. שני הכפרים האלה היו מן הישובים המתוכננים שהוקמו עבור הבדווים בשלהי המאה ה-19 ביוזמת השלטון העות'מאני. בחבל הבשור נוסדו אז כ-10 כפרים, ארבעה קברי - קדושים בבנייה ממלכתית, מצודה, תחנת שיטור ומסגד מפואר, תוחזקו דרכים ונכרו בארות. זכורני כי בעת הסקר פינטזנו: לא יאומן – ימות המשיח: בקרוב תהיה לנו פה סינימה (לצעירים: סינימה = בית קולנוע), גלידריה ו...תחנת משטרה ...

הכותב, הינו נאמן שימור קיבוץ גבולות

ובעבר ארכיאולוג אזור הבשור

אזור אשקלון במאה התשע-עשרה במדריך התיירות של תומס קוק, 1876/ **ד"ר אבי ששון, גד סובול**

הקדמה

מסעות לארץ ישראל לא פסקו לאורך כל ימי הביניים. פרט למיעוט של מסיונרים קתולים, רוב הנוסעים היו יהודים. הבולטים ביניהם היו: רבי בנימין מטודלה (1170), רבי עובדיה מברטנורא (1488) וכן יהודית מונטיפיורי ב"רשימת מסע" 1839, ואחרים. במאה ה-19 הפכה ארץ ישראל ליעד פופולרי לתיירים ולעיתונאים, אחד מהם מארק טווין שתיאר במסעו בסוריה, לבנון וארץ ישראל, בלשון לעגנית, את שחוה (טווין מארק, 1868, התמימים בחו"ל או "סיור צליינים חדש"; הנוסח המקוצר בעברית נקרא: מסע תענוגות לארץ הקודש). רישומיו

הפכו לאחד מספרי המסע הפופולריים ביותר. בין הנוסעים, החוקרים הנודעים ביותר היה יוהאן לודויד בורקהארד השוויצרי (1812); אדוארד רובינסון (1838); צ'רלס וילסון (1865); ואן דה-וולדה (1858). היסודי והמקיף מכולם היה ויקטור גרן, שבקר במהלך שנות ה-80 של המאה ה-19 מספר פעמים בארץ ישראל ופרסם את רשמי נסיעותיו בספרו: "ארץ הקודש – תולדותיה וזיכרונותיה" (1881-1883) המהדורה העברית, 1982, בהוצאת יד יצחק בן-צבי). ספרות המסעות של המאה ה-19 כוללת כחמשת אלפים ספרים, בהם עודף מידע, סתירות, בעיות אמינות וכד'. חוברת ההדרכה של תומס קוק היא מענה לכך, אם כי לא שלם, אך הועיל מאד לנוסעים לארץ ישראל בסוף המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20.

תומאס קוק

תומאס קוק (1808-1892), כומר בפטיסטי, יליד דרבישייר באנגליה. הרבה לסייר בעולם. בשנת 1865 הקים עם בנו ג'יימס מייסון את חברת הנסיעות "תומאס קוק ובנו". ב-1872 יצא לסיור בן 222 יום סביב העולם, והעמיק את פעילותו הבינלאומית כחברת הנסיעות הגדולה בעולם. קבוצת תומאס קוק פרסמה מ-1840 עד שנת 2011 372 מדריכי טיולים בכל רחבי העולם, ופרסומים שונים ב-6 שפות. 5 ספרים פרי עטו של תומאס קוק (חלקם במהדורות חדשות: מדריכי תיירות 1861, 2010; היסטוריה של מסעות תענוגות; תכניות מסע 1880, 1881). אם להשוות את מפעל ספרי התיירות של חברת קוק לחברות מודרניות הרי שמדובר בסדר גודל עצום בהשוואה למדריכים כגון: לונלי פלנט, משליין וכד'. כמו-היום כן אז, הפרסומים של קוק נשענו על כותבים ומקורות מידע שונים בכל אחד מן האזורים עליהם כתב. במאה התשע-עשרה הקים קוק סוכנות נסיעות ותיירות בצמוד לשער יפו בירושלים. קוק, כחברה גדולה, חדלה לפעול לפני כשנה.

בפרק שלהלן אנו מגישים קטע מתיאור המסע מיפו לעזה, מתוך הספר: Cook's Tourist's Handbook for Palestine and Syria, 1876, London, pp.384-388 (תרגום: גד סובול). בדרך מיפו לאשקלון ועזה הדרך דרומה מאשדוד נשלטת תדיר על ידי חולות. חוצים את חממה עם פרדסיה וגניה המעובדים יפה ומגיעים לאל-מג'דל. זהו כפר גדול ומשגשג, יש בו בזאר טוב וכמה בתי אבן חשובים וכמה שרידים של חורבות עתיקות, הכוללים בעיקר אבנים גדולות מסותתות ועמודים שבורים. השם מגדל-גד מוזכר ביהושע, ט"ו, 37. הרודוטוס, אויסביוס ואחרים קראו למקום מגדלה (Magdala). מקור קדום מתייחס לכיבוש המצרים במקום הזה על ידי פרעה נכו. בעזיבת מגדל ופרדסיה ושדותיה מערבה, בדרכים חוליות, מתגלה לעינינו נווה מדבר פורח המקיף את הכפר הקטן ג'ורה, לרגלי התל החרב אשקלון [...] אשקלון Askulan או Ascalon הייתה עיר ממשל פלישתית, הממוקמת באתר נהדר על חוף הים התיכון, כחמישה מילין מעזה. היא נבנתה על אמפיתיאטרון טבעי, מוגן ממזרח על ידי חצי מעגל של חומת סלעים. הגנים והפרדסים בעלי מוניטין; מפורסמים במיוחד התפוחים והבצלים; במקום שהחול לא כיסה את האתר, הפרדסים שגשו. ביניהם השרידים השוממים של אשקלון העתיקה. "המיקום", אומר תומפסון, "הוא הנוח ביותר בחלק זה של חוף הים התיכון, ובתוכם האמפיתיאטרון היה גדוש במקדשים נפלאים וארמונות. כשעולים מדרגה לדרגה מצפון-מערב לדרום-מזרח, התצפית מן הים הייתה מרשימה מאד. אשקלון חסתה תחת רוחה של ונוס הסורית", אומר סטנלי. מקדשה נחרב, אך יונייה הקדושות - קדושות בשל אגדות נצחיות על המקום - ונחוגו שם עד מאוחר, כשאוסביוס עדיין חזה בשעשועיהן בגנים המפוארים שגדלים בחלל החולי בינות לחומות החרבות. את אשקלון הקיף בחומות הגיבור בשלהי ההיסטוריה, אשר זרח מעל מישורי פלשת (Philistia) ריצ'רד, שהקים את חצרו בינות החומות והמגדלים שעדיין עומדים על תילם, ולבן הגבעה הנראית ממרמיו, מהווה עצם בולט לעין במזרח המישור. "השומר הלבן" (Blanche Garde)

בכרוניקה הצלבנית, שהיה עד להרפתקאות העיקריות. ונוס הסורית המתוארת כאלת הדגים, דקראטו, פרשה את חסותה האלוהית על אשקלון.

אין חורבות שתשווינה לאלה המושלמות של אשקלון. זו שממה מוחלטת. שרידים גדולים של החומות מול הים מפוזרים כסלעים ענקיים, והמכתש הכלוא מהווים מסה מוצקה. אי-אפשר לנחש איזה כוח עצום הועסק כדי לעקור בלוקים מוצקים מקיר שהיה חלק מהסלע עצמו. טיפסנו במאמץ מעל המצבור המוטל, שמחר ייקבר תחת החולות הנודדים שיגיעו לחלק הגבוה של החומות העתיקות. התיישבנו על עמוד מוטל וסקרנו את הנוף השומם הנורא. כשצעדנו מעלה חלפנו על פני כמה עמודי שיש וגרניט, מלוטשים להפליא, עדות מצער לעיר שברכה בה. שרידי שיש וגרניט מפוזרים בכל מקום. טלאים של חלקות גן, חלקות בצל, שרידי צבר, תלים של פסולת, מכסים את אתר אשקלון. אין אף לא שריד של בית מודרני. חצי הסהר הנאה הסחוף של העיר העתיקה מלא בחול. לכיוון צפון-מזרח, גנים נפלאים, מלאים בעצי-פרי, פרחים וירקות. כל פעם, שוב ושוב אנו נתקלים בשבילים הצרים, אנו נתקלים בשברי עמודי שיש וגרניט, וכותרות מקושטות שנחשפו בנדודי החולות. מפלא שאף עמוד לא נותר עומד. במרחק מה מהחומות ישנו כפר קטן ובו שברי עמודים המשמשים כמפתנים לדלתות, והרבה שרידי חורבות נסחפו לגנים הסמוכים. הסיפור שלאחר סיפורי המקרא הוא בעל ענין רב. יורשי אלכסנדר ערכו קרבות רבים כדי להשתלט על העיר החזקה שלחוף הים. הורדוס הגדול הוסיף להדר של אשקלון בבניית בתי עמודים, מרחצאות ועוד. במאבק האלים בין היהודים לרומאים, התרחשו כאן מחזות אימים; באחת ההזדמנויות נרצחו 2500 יהודים בדם קר. אשקלון נכבשה על ידי הצלבנים בשנת 1152, חמישים שנה אחרי ששאר פלשתינה נכנעה, ארבעה חודשים עמדה בפני מצור מהים ומהיבשה, פירצה בחומה אפשרה לקבוצה של טמפלרים לפרוץ לעיר וכולם נהרגו. לבסוף נכנעו תושביה בתנאי שיורשו לצאת מהעיר בכבוד. ב-1187 שב צלאח א-דין להחזיק בעיר. ב-1191 הופיע על בימת האירועים ריצ'רד לב הארי, שאחרי כיבוש עכו פנה דרומה, הביס צבא מוסלמי בארסוף והשתלט על אשקלון. לקראת בואו של ריצ'רד הרסו 30,000 חיילי צלאח א-דין את העיר ואת חומותיה, כדי למנוע מהם לשמש את הצלבנים. העיר שוקמה חלקית, והוחזקה בהצלחה על ידי הטמפלרים ואבירי סנט. ג'והן.

ב-1270 השולטן ביברס הרס את העיר לחלוטין והעיר ננטשה למעלה משלוש מאות שנה. הפרדסים והגנים מהווים תזכורת בנוכחותם בחלק מן האתר ומחוץ לחומות בצפון-מזרח, הם מעובדים על ידי תושבי הכפר האומלל אל-ג'ורה, הנמצא בקרבת החומות. אשקלון, או אסקלן, כפי שנקראה בכתובים, נמצאת הרחק מן הדרך הראשית הגדולה למצרים, וזה לא מופיע בסיפור התנ"כי. ביהושע (י"ג, 2), אשקלון מוזכרת כאחת מחמש ערים גדולות של הפלישתים; כך בשמואל א' (ו', 12), בהקשר להאשמת הפלישתים ו'טחורי הזהב'; "אל תאמרו בחוצות אשקלון", ספד דוד לשאול ויונתן (שמואל ב', א', 20) כשגם גת חוברה להספד כעיר פלישתית; "אשקלון וחופה, נפלה לידי יהודה" (שופטים, א', 18) כך בשופטים (י"ד, 19), כשחידתו של שמשון נפתרה בשל בגידת אשתו מתמנה, ואנו מוצאים את החתן הזועם יורד לאשקלון, הורג שלושים איש ומשלם את חובו בחליפותיהם. אשקלון מוזכרת גם בנבואות רבות: ירמיהו מזכיר אותה בהקשר לעמים "שיושקו בכוס יין החימה [...]" של אלוהים (ירמיהו, כ"ה, 20); "נדמתה אשקלון שארית עמקם" [...]" (ירמיהו, מ"ז, 5); "והכרתי [...]" ותומך שבט מאשקלון" (עמוס, א', 8); " [...]"אשקלון לשממה" [...]" (צפניה, ב', 4); "תרא אשקלון ותירא [...]"אשקלון לא תשב" (זכריה, ט', 5). די להביט סביב אתר אשקלון בהווה, כדי לראות כיצד נכנעה אשקלון והייתה שממה בלתי מיושבת. אולם לבטח, אם יבוא שגשוג לארץ הזו הרי אתר נאה כמו עיר זו לא ייוותר בהזנחה הקיצונית. במצב טוב יותר של העניינים, אשקלון צפויה ללא ספק לעלות שוב [...]"

הכותבים, הינם גד סובול, נאמן שימור

ד"ר אבי ששון, החוג ללימודי ארץ-ישראל, האקדמית אשקלון

סיפורו של הצריף המסתורי בשיכון דרום/ עומר שוורצפוקס

קבלו את סיפורו המרתק של צריף תמים למראה, שמקפל בתוכו פיסת היסטוריה מדהימה של העיר באר שבע! ברחוב הרבבה, שקיבל את שמו כשהגיעה העיר באר שבע לרבת תושבים (10,000) עומד צריף מסתורי. וותיקי האזור יידעו לספר שבעבר הייתה ברחוב שורה של צריפים, שהביאה לשם הסוכנות היהודית עבור עובדי מדינה שהשתכנו באזור. בשכונת דרום, שקלטה עולים מכל הגלויות, שורה זו הייתה ייחודית: מגרשים נרחבים יחסית בין בתי עמידר קטנים שנבנו מסביב. עליהם שכנו צריפים הדומים לצריף שהובא עבור בן גוריון לשדה בוקר. הצריפים נקראו "צריפים שוודיים" ועד היום ניתן למצוא כאלה ביישובים ותיקים, גם בתל אביב, רחובות ופתח תקווה. עוד יידעו ותיקי העיר לספר כי בסמוך, במקום בו שוכנת היום "מכללת עתיד" - הקמפוס הנקרא בית בץ ברחוב הפלמ"ח, שכן הצריף של מאיר ושרה בץ: מאיר, מהנדס מחוז הדרום שהיה הראשון לנסות ולקדם את רעיון תעלת הימים. הצריף ששימש מאוחר יותר גם כ"גלריה הצריף" של זכריה לירז, ממייסדי רובע האמנים ברחוב סמילנסקי. וכך, משורה של צריפים, נותר צריף אחד. מה הסיפור שלו? מי שהיה מגיע לפני חמישים שנה לרחוב הרבבה, היה פוגש בצריף זה אישה מקסימה, שילדי כל השכונה רחשו לה כבוד וכינו אותה "מדאם כדן", גברת כדן בשפתם המנומסת של הילדים שהתקבצו מכל הגלויות. שמה האמיתי של מדאם כדן היה אדלה כדן עזר. היא הייתה אישה יפת תואר, אך כל מי שהביט בעיניה ראה שקפצה עליה הזקנה. למדאם כדן קרה הנורא מכל: עולמה חרב עליה בן רגע, אך כנגד כל הסיכויים, היא עלתה ארצה ומן האסון שקרה - צמחה ותרמה רבות לקהילה בעיר, ולימים אף זכתה להוקרה בתואר "יקירת העיר באר שבע". שנים קודם לכן, בנה של מדאם כדן, שמואל עזר, שהיה בחור צעיר ורחב אופקים, סיים את לימודיו באוניברסיטת אלכסנדריה. משפחת עזר הייתה משפחה שהיגרה בתחילת המאה ה-20 מטורקיה למצרים והשתלבה במהרה בקהילה היהודית באלכסנדריה. שמואל, שהיה תלמיד מחונן, זכה במלגה ולמד בבית הספר התיכון הצרפתי שאותו סיים בהצטיינות. בזכות ציוניו הגבוהים זכה למקום החמישי בציוני הבגרות בכל מצרים במחזור שלו וקיבל שוב מלגה ולמד הנדסת חשמל באוניברסיטת אלכסנדריה.

בהיותו בשנה השנייה ללימודיו, שלטונות האוניברסיטה סרבו לאפשר ליהודים להגיע ללימודים בשל לחץ מצד האחים המוסלמים. הם אפשרו רק לגשת למבחנים. שמואל, כדרכו, הפתיע וקיבל ציונים מעולים. ב-1952 סיים את לימודיו בהצטיינות יוצאת דופן, אך מאחר ולא היה בעל נתינות מצרית - לא יכול היה להתקבל לעבודה כמהנדס והוא מצא עבודה בהוראת מתמטיקה ומדעים בבית הספר התיכון של הקהילה היהודית. בנוסף, הירבה לתת שיעורים פרטיים. בהיותו בן 14 הצטרף לתנועה הציונית 'החלוץ הצעיר'. חלומה היה לעלות לארץ. בשנת 1946 נשלח מטעם התנועה לתוכנית הכשרה חקלאית בת חודשיים בקיבוצים בארץ. ב-1951 הגיע קצין מיחידה 131 למצרים וגייס אותו עם כמה חברים, בוגרי התנועות הציוניות, ליחידה. החלום לעלות ארצה נדחה. יחידה 131 הייתה יחידת מודיעין בצה"ל, שהפעילה יהודים מקומיים באיסוף מידע במדינות ערב, וביצוע פעולות נוספות. עיקר פועלם היה צריך להתבצע בעת מלחמה וזאת במטרה לסייע למדינת ישראל הצעירה. שמואל מונה לעמוד בראש התא באלכסנדריה ואילו ד"ר משה מרזוק, בן העדה הקראית, מונה לראש התא בקהיר. בפרשה, שכונתה מאוחר יותר "העסק הביש", נשלח בקיץ 1954 קצין מיחידה

131 לפקד על התאים במצרים. הם הופעלו ברשלנות תוך שרשרת של מחדלים. החוליה האלכסנדרונית נשלחה לבצע פעולות חבלה מינוריות ביעדים בריטים ואמריקאים באלכסנדריה ובקהיר במטרה למנוע את יציאת הצבא הבריטי ממצרים. מפקדם בגד בהם והסגירם לידי המצריים. ישראל הכחישה כל קשר לרשת המודיעין, ואילו שמואל (סמי) עזר וד"ר משה מרזוק, שעמדו בראש התאים, נטלו על עצמם את מלוא האחריות כמפקדים וכמנהיגים, ועל אף שאולי יכלו להציל את עצמם מגזר דין מוות, סירבו להפיל את חברי החוליות האחרים. כשנשאל שמואל מדוע ביצע את המעשים עם חברי החוליה שלו, אמר: "אנחנו יהודים וציונים ופעלנו בשליחותה של מדינת ישראל". ב-31 לינואר 1955 נתלו שניהם בקהיר. במהלך המשפט התאבד מאיר מקס בינט שנעצר עימם, אף שלא השתייך לרשת, אך היה בקשר עימה. חבריהם נכלאו לשנים רבות בכלא המצרי. השניים, שכוננו "קדושי קהיר", הובאו לקבורה בהר הרצל רק לאחר 22 שנים. לאחר מותם הוענקה להם דרגת סגן אלוף. בפרשה זו התחמקו קצינים בכירים בצה"ל מנטילת אחריות אישית להחלטותיהם ולמעשיהם, שיקרו בוועדות חקירה, זייפו מסמכים, הפקירו את הצעירים במצרים, שניאותו לסכן את חייהם ולפעול למען מדינת ישראל. הפרשה הביאה לנפילת ממשלות וגרמה גם לפרישתו הסופית של דוד בן-גוריון מראשות הממשלה ב-1963.

אמו של שמואל (סמי) עזר, אדלה כדן עזר, עלתה ארצה עם אמה ושוכנה בבאר שבע סמוך למשפחתה של הבת שלה, שעלתה ארצה עשור לפני כן. כאן התגוררה בשכירות בצריף, שהיה מיועד לעובדי מדינה במשרות שונות, כאות להכרת תודה על הקרבתה כאם שכולה לגיבור ישראל. אתם יכולים לראותה חייכנית ושמחה בתמונה עם בתה באלכסנדריה שנים לפני הטרגדיה, וכשלוש שנים לאחר עליית בנה לגרדום כשהיא בארץ עם נכדיה למרגלות הצריף והצער והאבל הכבד ניכרים על פניה. במשך 23 שנה לא ידעו בבאר-שבע כי האישה שנדמתה כקשישה, נוצרת בליבה את זכרו של גיבור ישראל. 23 שנים בחיי משפחה הן כמעט נצח. אבל בצריף, שטבל בירק בשולי העיר העתיקה של באר-שבע, כאילו הזמן עמד מלכת. כאשר היו מדברים על סמי (שמואל), הייתה היא מדברת אליו בגעגועים כפי שמדברים על מי שיצא למסע רחוק ועתיד לשוב בכל רגע. על קיר הצריף ניצבה תמונת שמן - דיוקן עצמי של שמואל, שניחן בכישרונות אמנותיים. על הקיר השני היה תלוי ציור שמן של זר פרחים, ומעל מקלט הטלוויזיה - פסלים שיצר שמואל. קשה מכל, לאם השכולה, היה החשש שמא לא תזכה עוד להשתטח על קברו של בנה היקר. 22 שנים חלפו מאז הפרידה בבית הכלא, לבין טקס הלוויה הממלכתי בהר הרצל ב-1977. במהלך המשפט, שהתנהל בקהיר, ראתה אותו בלי שניתן לה לדבר עימו, רק החליפו מבטים. לידו, על כס הנאשמים, עמד ד"ר משה מרזוק שפעל עמו ברשת ונידון אף הוא למוות בתליה. ערב ביצוע גזר הדין המוות, היא ביקשה לפגשו ונענתה. היא סיפרה: "הוא הובא אלי מוקף שומרים. הוא לבש גלימה אדומה, ראשו היה מגולח, אבל פניו היו כפני מלאך. סמי היה שקט, מילמל בלאדינו "ממה - ממה אל תדאגי". לפתע התפרץ הקצין האחראי על המשמר וצעק "דברו ערבית". התחלתי לבכות. אני זוכרת, ששמואל השיב בערבית לקצין, שהוא רק מתעניין בשלומי ולא יותר. אך מיד גררו אותו פנימה ולא ראיתי אותו יותר". בשנת 1955 עלתה מדאם כדן עזר ארצה ומאז פעלה בצנעה למען הכלל. את פירות אמונתה, מסירותה ואהבתה לזולת טעמו אנשים רבים בבאר-שבע. בשנות השבעים תרמה לבית הכנסת של הקהילה המצרית בשכונה א' ספר תורה לזכרם של עולי הגרדום. בבאר שבע עדיין אין רחוב שמציין את זכרם של סא"ל ד"ר משה מרזוק וסא"ל המהנדס שמואל עזר. קיים רחוב בשכונה ג' על שם מאיר מקס בינט שלא פעל במסגרת הרשת אך היה קשור אליה, וכן ישנו רחוב "עולי הגרדום" אך הוא איננו מספר את הקשר הייחודי לעיר באר שבע. לפני מספר שנים החליטה העירייה לקרוא רחוב על שמה של אימו של שמואל, רחוב "אדלה כדן עזר" בשכונת הכלניות הנבנית,

שבה כל שמות הרחובות הן שמות של נשים מעוררות השראה, ברובן ממקימות ומיקירות העיר. הצריף עודנו קיים, והוא משמש למגורים, באזור המיוחד הזה שזוכה כעת לעדנה מחודשת. הוא צבוע בצבעים המקוריים ונשמר בדיוק כמו שקיבלה אותו מדאם כדן כשעלתה ארצה. כמה טוב יהיה, אם סיפורו של שמואל עזר, גיבור ישראל, ושל אימו יחקקו בליבותיהם של תושבי העיר. הכותב, הינו תושב העיר וחובב ההיסטוריה שלה. מדריך סיורים ומחפש את נקודת הזהות הבאר-שבעית, את הסיפורים המיוחדים שהפכו אותנו למי שאנחנו

צבי הירשפלד וחוות רוחמה/ יורם טוויט

ראש וראשון לנוכחות יהודית בנגב הייתה חוות רוחמה. בכוננת-מכוון, כתבתי: "נוכחות יהודית" – ולא ישוב יהודי, כי שלוש מתוך ארבע הפעמים שרוחמה יושבה, הייתה זאת חווה ולא ישוב. האיש שעליו נספר אינו מוכתר, אלא מנהל החווה. ארתור רופין ויהושע טהון ראו בצבי הירשפלד אדם מתאים לניהול חווה במקום מרוחק מכל נוכחות יהודית. הם ידעו שהם יכולים למסור לידי בבתחה את אדמות אגודת שארית ישראל הרוסית ממוסקבה. חוות רוחמה הוקמה על אדמות ג'ממה. את האדמות קנה מרדכי אלקיים, מעזה, משיח' אל - עטאונה. כמו במקומות אחרים בנגב, לבדואים הייתה חזקה ולא רישום בספרי האחוז. לכן, נאלץ שיח' אל-עטאונה לרשום את הקרקעות על שמו ורק לאחר מכן, למכור אותן למרדכי אלקיים, חברו הטוב. את השם רוחמה הגה צבי הירשפלד, על שום פסוק הנחמה: "וזרעתיה לי בארץ וריחמתי את לא רוחמה" (הושע ב', 1). הירשפלד ידע לקשור קשרים עם השכנים ועם הסובב, אך הקפיד להעסיק רק פועלים יהודים. בימי מלחמת העולם הראשונה נותק הקשר עם בעלי הקרקעות ברוסיה. להירשפלד לא היה איך לשלם משכורות ושאר תשלומים, לכן משכן את ביתו בראשון לציון. תוך כדי המלחמה הגיע לחווה לורנס איש ערב, כדי לנסות לשכנע את הירשפלד (שאת ילדותו בילה כיתום באנגליה) להצטרף לאנגלים. הירשפלד סירב ונשאר נאמן לעקרון הניטרליות, מתוך ידיעה שכך יצליח יותר לעזור לאחיו היהודים. קשריו הטובים הצילו את אבשלום פיינברג מהגרדום כשהתורכים תפסו אותו ודנו אותו למוות בתלייה. בחוות רוחמה, כרו באר ומצאו מים. הנה סיפור הכרייה, כפי שסיפר בנו של צבי הירשפלד מאיר הירשפלד". שאלה אחת בפי כולם, היהיו מים או לא יהיו? עיני כולם לבאר שחופרים ברוחמה, ובראש העובדים יעקב בסקין (בן אהרן וחיה) אדם אשר הייתה יעודה לו קריירה מזהירה באחת האופרות ברוסיה, זנח את הכול ועלה לארץ (ב-1913 מצרניקוב). כולם אבלים כולם: כולם אבלים יום יום. יום שישי אחד כשהיו כבר בעומק די גדול, בשעות אחר הצהרים, כל החופרים עזבו כבר את הבאר ויעקב בסקין חש כאילו היום הוא ימצא מים, הוא נשאר יחידי וכולם חזרו. כשהגיעה שקיעת החמה והוא לא חזר, יצא אבא (צבי הירשפלד) בלוויית כל הקבוצה, שבסך הכול מנתה חמישה עשר איש אל הבאר. בהתקרבות אליה, ממעמקי הבאר נשמעה שירה אשר הרשימה באופן מיוחד: "ממעמקים קראתיך יה, ענני במרחביה" וזה היה קולו הנפלא של בסקין, כשהגיעו לבאר צעקו: "בסקין מה נשמע?"

בסקין ענה: "יש מים!" בסקין הועלה ובידו כד של מים דלוחים. זה היה כד המים הראשון שהועלה מבאר רוחמה, מן הבאר העברית הראשונה בנגב.

כשיצא בסקין החל לרקוד ולשיר: "לא עוד מים, מי לחץ, לא עוד מים שנאגור לאחר שנרחוץ את הפנים למען נרחוץ את בשר גופנו, לא עוד מים של בשר גופנו שנאגור למען רחוץ את הבגדים שלנו... מים בשפע! מים להשקות ירק וגן, מים להרבות עץ עושה כל פרי למינו". אמר אבא: "רבותי וחברי, נערוך את תפילת השבת כאן על ידי הבאר", כל אחד החזיק את הכד וליקק את הכד כאילו היה זה משקה יוצא מן הכלל ובראש החבורה עמד והתפלל חכם

ניסים אלקיים מעזה שהיה הקשיש שבחבורה ופתח ב"לכו ונרננה לה", ובהגיעו ל"לקראת שבת לכו ונלכה" במקום "ימין ושמאל תפרוצי..." בקע לפתע קולו של אבא בקול שואג וקורא: "עוד עם ישראל יפרוץ ימה וקדמה צפונה ונגבה ואנו כאן נקים את מדינתנו מדינה אשר אליה יבואו וממנה ילמדו בנו יתקיים מה שנאמר: "מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים". בספרו של זאב ענר: "על הגורן בליל לבנה", מצאתי את הסיפור הבא הקשור לצבי הירשפלד.

הצוואה/ מאיר הירשפלד

היה זה בחנוכה, בעיצומה של המלחמה הגדולה. צבי שב הביתה מהחווה והוא סר וזועף. אשתו, ציפורה, שאלה לזעיפות פנים זו. והוא ענה, כי הוא בצרות. הוא הלווה לידידו שיח' ג'אבר אל עטונה עשרה פונטים במטבע זהב. שיח' ג'אבר היה אמור להחזיר עד לעונת הזריעה, אלא שבינתיים נפטר מן העולם. ועכשיו משנפטר אבדו איתו עשרת הפונטים. הכס אינו כספו, כי אם כספי החווה. עתה עשוי הוא להיות מואשם במעילה. ציפורה ניחמה את צבי ואמרה, שהצער והכעס לא יחזירו את הכסף, כי חג היום, והילדים כל כך רוצים להדליק נרות עם אבא שחזר מהחווה. כעבור כשנה, נפטר צבי הירשפלד והסיפור נשכח מלב. ערב סוכות 1920, המלחמה מאחורינו, החיים חוזרים לאט-לאט למסלול של עשייה ובנייה. בבית משפחת הירשפלד טורחים טרחות אחרונות לערב החג. הגברת ציפורה והבנות בבית עמלות על תבשילי החג, הבנים בחצר מתקינים בסוכה תיקונים אחרונים. השמש נוטה מערבה, מרגישים חג בפתח. אך לא!!!

אל תוך הרחוב נכנסים בדהרה שלושה פרשים בדואים ומכוונים צעדיהם לחצר משפחת הירשפלד. חשש ופחד בלב אנשי הבית. הבנים, לקחו את ידיות הטוריה המשמשת נבט לעת מצא ועמדו מוכנים אלי קרב.

השלושה נכנסו לחצר ושאלו אם זהו ביתה של "אום רזאל". משנענו בחיוב, ירדו מהסוסים. הבנים נחלצו לקשור את הסוסים ולשים להם שעורה, ואת השלושה הזמינו פנימה. פרסו מחצלות בחצר, הוסיפו כריות והזמינו את השלושה להתכבד. כשהציעו להם, לשתות סירבו ואמרו כי ישתו, רק לאחר שידברו עם "אום רזאל". ציפורה יצאה מהבית כשהיא מנגבת את ידיה בסינר. רק אז הסכימו השלושה לשבת. משישבו, פתח זקן החבורה וסיפר: לפני מותו, בהיותו על ערש דווי, ציווה שיח' ג'אבר על בנו עלי לקרוא לי ולשיח' סלמן. בנוכחות בנו השביענו השיח', כי נשיב לאום רזאל עשרה פונטים – בזהב. נשמתי לא תמצא מנוח לעצמה, ולא תכנס לגן העדן, אם אשאר חייב. אנו מתנצלים, אום רזאל, שרק עתה באנו. השיח' השביע אותנו, כי נשלם את החוב במטבעות של זהב. היה קשה להשיג את הכסף, במיוחד בגלל המלחמה שהייתה. משכילה דבריו, ציווה על עלי למסור לאום רזאל את הכסף. הוציא עלי מאמתחתו שק של עור ובתוכו מטבעות של זהב. כשהוא מונה את המטבעות, אמר לשני השיחים המבוגרים: "עדים אתם כי השבתי את החוב לאום רזאל". שני הזקנים הביטו בנער הצעיר ופניהם זועפות. על מה ולמה לא הבין הנער. מיד פתח אחד הזקנים ואמר: "יא-עלי, ג'האל היית וג'האל תישאר כל חייך. לא לחינם קרא לנו אביך. ידע שלא ניתן לסמוך עליך. הנער לא הבין על מה ולמה כועסים עליו השניים... אז הוסיף אחד הזקנים ואמר: 'יא-עלי, כשאביך עליו השלום וכשאבו רזאל עליו השלום עשו עסקים, הם לא היו צריכים עדים. הייתה ביניהם מילה של גברים. תפסיק למנות, ותן את השק לאום רזאל. רק לאחר שסיימו את עניין החוב, נרגעו והסכימו לשתות ולאכול משהו. משעלו על הסוסים, הסתובב עלי ובמבט אחרון הוריד מאוכף הסוס אשכול תמרים ומסרו לאחד הבנים, כשהוא מוסיף ואומר: "אבי לימד אותי שיש לכם חג חשוב וכי בחג אתם מקשטים באשכולות של תמרים; הנה לך אשכול תמרים, לקישוט הסוכה". ומאז ועד למלחמת-העצמאות שלנו, בכל שנה ושנה בערב סוכות, היה אחד מבני משפחת ג'אבר מביא סנסן, כי נדר הוא במשפחתם. עם מלחמת-העצמאות נותקו

היחסים בינינו ולא ראיתי אותם במשך תקופה ארוכה מאוד. עברו שנים. והנה בא ערב סוכות, בשעות אחר-הצהרים הופיע בדוי ושאל: "האם אתה הבן של אבו רזאל?" "אני הוא", אמר: "הבאתי לך סנסן תמרים כמצוות אבי, אשר נפטר לפני כמה שנים בעודני נער, הוא פקד עלי, שאעביר זאת גם לדורות שיבואו אחרי; כל זמן שיתקיים נצר למשפחת שיח ג'אבר ונצר של משפחת אבו רזאל, חייבים אנו, בכל שנה ושנה בערב חג-הסוכות, להביא לך סנסן תמרים. קבל-נא זאת".

הכותב, הינו מדריך טיולים, סיפור מסע,

הפקת טיולים והדרכתם

סיכום פעילות מחוז דרום 2020 / עפר יוגב

סיכום מיוחד, לשנה מיוחדת, שחלפה לה לא מכבר, עם כל סגריה והמשתמע מכך. 2020 אתגרה אותנו כמעט על כל צעד ושעל. חלק מהעבודה נעשתה בטלפונים, פגישות זום ומעט פגישות פרונטליות. פעילות המועצה מוגדרת כ"עבודה חיונית", כך שלמרות הסגרים והבעיה שנוצרה עם יתר נותני השירות, הצלחנו לעמוד במחוז הדרומי בחלק ניכר מהתוכנית המאושרת לשנת 2020.

ועדת דרום – כינוס ראשון נערך באתר באר רוחמה, יום גשום, רוח חזקה ולמרות הכל הגיעו כ-15 נאמנים; כינוס שני באתר בית עלמי בזיקים, איתרע מזלו בסגר הראשון – הכינוס נדחה; את הכינוס השלישי ערכנו במתכונת הפופולרית לתקופה בזום, עם כ-25 חברים שהתחברו בהצלחה; בחודש דצמבר הצלחנו סוף סוף להתכנס בבית עלמי בזיקים, לפגישה מעמיקה עם מנכ"ל המועצה לשימור ועם צוות התיירות במועצה האזורית חוף אשקלון. נכון לתחילת 2021 כ-150 נאמנות ונאמנים חרוצות וחרוצים, בבאר שבע, אשקלון ובמחוז ככלל.

שני חלקים בסיכום פעילות המועצה לשימור.

החלק הראשון, בו ביצעה המועצה לשימור את פעילות הטרומ-שימור:

סקר ותכנון הנדסי: התיאטרון הפתוח בגברעם; מבנה - שפר רונן מהנדסים; מבנה מנדטורי בקיבוץ בית גוברין - ; צריף בן יאיר קיבוץ גבולות – מחלקת הנדסה במועצה לשימור אתרים; בית ראשונים קרית מלאכי – מחלקת הנדסה במועצה לשימור אתרים.

סקרי מבני מורשת במועצות האזוריות: רמת נגב – אדר' מרקוס אדלקופ.

תיקי תיעוד: קולנוע אורות באר שבע – אדר' עידו שלום; מקוה הבבא סאלי באשקלון – אדר' נאור מימר; בית ראשונים בקריית מלאכי – אדר' מרקוס אדלקופ.

שילוט תוכן כחול: קיבוץ צאלים, רפת ראשונה, מוזיאון מורשת צאן ברזל; קיבוץ ארז, עמדת זרקור; קיבוץ עלומים, מבני ההיאחזות הראשונים; אשקלון, בית השוטר הראשון ותיקון 5 שלטים שניזוקו.

החלק השני, בו ביצוע עבודות הצלה ושימור במבני המורשת הבאים:

מחנה חברת האשגל סדום

החלה עבודת השימור במבנה חדר האוכל (ששוקם בעבר). כל החלונות, התריסים והדלתות פורקו לשיקום או החלפה. הגג יקבל ציפוי בידוד, ריצפת בטון תוסף למרפסת הקדמית. ייעודו

הסופי של חדר האוכל, במסגרת כלל האתר, להביא את סיפור חברת האשלג, העבודה בצפון ים המלח ובסדום, באמצעים חזותיים ובמציאות מדומה. ביתר חלקי מתחם המחנה, העבודה נמשכת במבני מרכז המבקרים של חברת כי"ל ומפעלי ים המלח. כשמערכות מדיה ומיזוג מותקנות בצריפים המשוחזרים.

צריף חדר האוכל אילות

צריף חדר האוכל בדרום-מזרח כלל: שלושה חדרים – חדר אוכל, מטבח ומועדון לחבר. שימש עד לשנת 1985 לאחר שהושלמה בניית חדר האוכל החדש.

חדר האכילה הוסב בהמשך לספריית חברים, המטבח – למשרד הקיבוץ, הנהלת חשבונות, חדרי רכזים ובעלי תפקידים אחרים. לצד חדר האכילה הוקם אולם מופעים המשמש את חדרי האירוח של הקיבוץ. בתום שנת החמישים לישוב, שהייתה שנה מלאה בפעילות חברתית ותכנית שבה לקחו חלק כל חברי הישוב בכל הגילאים, היה ברור כי חשוב להמשיך ביצירת עניין תרבותי-חברתי מאחד. שימור הצריף כפעולה משותפת לכלל הקהילה הגיע כנושא לאסיפה מיוחדת וזכה בהסכמה גדולה של החברים להוות מוקד לפעילות חברתית-ערכית לדורות. זהו יהיה מוקד שיספר על עשייתם הברוכה של הוותיקים מחד ועל תכניות העתיד מאידך, מקום בראש ובראשונה עבור אנשי המקום וכרובד נוסף מקום לאורחי הישוב. כערך קהילתי חשוב, הציבו חברי הקיבוץ את אתגר השיפוץ כעשייה התנדבותית שלהם. המועצה לשימור הפיקה תיק תיעוד ותכנון הנדסי למבנים. יחד עם הקיבוץ והמועצה האזורית חבל אילות אוגם תקציב, ויצא הפרויקט לעבודות הצלה וביצוע לקראת ייעודו הסופי של הצריף. תיק התיעוד נערך ע"י ד"ר נטלי מסיקה, כאשר עבודת השימור נעשתה במשותף עם המועצה לשימור ומועצה אזורית אילות.

בית בורוכוב קיבוץ משמר הנגב

בשנת 1951 הציג האדריכל את התוכנית הראשונה לבית תרבות שיבנה על ראש הגבעה הקטנה במרכז המחנה, בהתאם לתפיסתו כי על בית התרבות לשמש כמרכז הרוחני של הקיבוץ. המרכז תוכנן כמבנה גדול ממדים, שנועד להכיל את כל מרכיבי התרבות שהמתכנן ראה כחיוניים ליישוב צומח. אולם, חברי הקיבוץ שהאמינו בכך שלמקום ינהרו תושבים ממגוון יישובי האזור, ביקשו להרחיקו ממרכז הישוב כדי לצמצם תנועת מכונות בתוך הקיבוץ. המבנה הוקם, אם כן, בשוליו הדרומיים של הישוב, כשהוא גובל בשממה. בפועל נבנה רק חלק קטן מהפרויקט – האגף המרכזי ובו ספרייה ולצדה ארכיון וחדר עיון. בדיעבד מודים החברים כי קביעת מיקומו של הבניין הרחק ממרכז הישוב - גזר את דינו להישאר מבודד ולא להשתלב בחיי הישוב. כעת עם הרחבת הקיבוץ, שכונות ההרחבה התקרבו למבנה. המועצה לשימור ביצעה תיעוד היסטורי למבנה על ידי אדר' איריס הורביץ-שלוש ותכנון הנדסי שימורי על ידי שפר רונן מהנדסים. יחד עם המועצה האזורית בני שמעון וקיבוץ משמר הנגב, אוגם תקציב לשימור ושיקום המבנה. כעת תתחלנה עבודות השימור והעבודות לקראת ייעודו כמרכז קהילתי-תרבותי-חינוכי, לפיתוח תחום האמנות והיצירה וקידום חיים בני קיימא ושימור המורשת. בית בורוכוב יתפקד כ-HUB (טבור, מְרָפֵז, נְקֻדַת הַמוֹקֵד) תרבותי - חינוכי קהילתי שישרת את קהילת משמר הנגב והאזור כולו.

מגדל פיקוח כנף חצור

מגדל הפיקוח אשר שימש את בסיס חצור/קסטינה נבנה בשנת 1942, עת היה חשש מפלישה גרמנית ממצרים לארץ ישראל ונבנו באותה תקופה מספר שדות תעופה. מגדל זה שימש את הבריטים ואת חיל האוויר הישראלי שנים רבות. בתוך כתליו נשמעו ההנחיות

לטייסים במלחמת העצמאות (1948) ומבצע קדש (1956). דרך חלונותיו בחנו הפקחים את ההמראות בדממת אלחוט למבצע "מוקד", עם פתיחת מלחמת ששת הימים, והאנשים אשר שרתו בו לאורך השנים היו שותפים למבצעים רבים נוספים. המועצה לשימור הפיקה תיעוד שימורי למבנה על ידי אדר' גדעון שרף, כאשר את התכנון ההנדסי לקחה על עצמה מחלקת התכנון במועצה לשימור אתרים.

ב-2020, בתקצוב המועצה לשימור, החלה עבודת השימור והשיקום במגדל הפיקוח הבריטי על ידי מחלקת ההנדסה בבסיס חצור. הוסרו משקופי החלונות המקוריים (לחלקם היה דרוש החלפה) לקראת עבודות ההצלה. התכנית החיילית של חיל האוויר היא להקים מרכז מבקרים במקום, כאשר במתחם סביבו יוצבו אלמנטים מקומיים כמטוסים וציוד עזר תעופתי אחר. נבחר פרויקטור לכלל הפרויקט - אור לשם.

גשר סיירת שקד

הגשר הבריטי: גשר רכבת ממתכת מדרום לאופקים. הגשר עובר מעל נחל אופקים (שנקרא בתקופת הקמת הגשר "וואדי חנפיש") והיה חלק ממסילת הרכבת רפיח - באר שבע שנחנכה ב-8 במאי 1918. מסילה זו נבנתה בהדרגה, מרפיח מזרחה, על מנת לתמוך לוגיסטית ביחידות הצבאיות הבריטיות על קו עזה – באר שבע. הגשר עצמו נבנה לאחר כיבוש באר שבע על מנת להשלים את סלילת הקו עד העיר. המסילה ננטשה ב-1928.

נאמני סיירת שקד החליטו להקים את אנדרטת הסיירת בקרבת הגשר. כיום, מתבצעת תכנית של קק"ל להפיכת אזור הנחל לפארק סיירת שקד. העבודה בעיצומה: סלילת שבילים, בניית תיאטרון פתוח, מבואת כניסה וחניות, כאשר גשר הברזל נמצא בלב הפארק.

המועצה לשימור ביצעה תכנון הנדסי לגשר וכעת הוא מטופל שימורית במשותף עם הקק"ל. הגשר יהיה נגיש להליכה עליו, ומסילת רכבת תשוב בתוך מדרך ההליכה. תיק התיעוד נערך על ידי אופק אדריכלים בע"מ והתכנון הקונסטרוקטיבי בוצע על ידי שפר רונן מהנדסים.

שתופי פעולה

מעבר צינור מים של מקורות בסוללת הרכבת התורכית ברמת נגב

חברת מקורות התכוונה להניח בחודש אפריל 2020 קו מים לכיוון אשלים. עבודות קו המים אמורות היו לפגוע בקטע של סוללת הרכבת, על ידי תחנת החשמל הסולרית אשלים בכביש 211 - הכביש לניצנה.

מדובר בקטע קצר ונצפה של סוללת הרכבת התורכית, השמור יחסית במצב טוב, שריד יחיד באזור זה לסוללה שנהרסה לטובת הישוב אשלים ושדותיו. למועצה האזורית רמת נגב אין עדיין רשימת שימור וועדת שימור פעילה, כך שהיתר הבנייה שניתן למקורות לא כלל אתר מורשת - סוללת הרכבת התורכית. אחרי שהתברר כי הסוללה בסכנה, נשלחה התראה למועצה האזורית ולקבלן המבצע, נערך מפגש בשטח והעבודה נעצרה. נוצר קשר עם פקח התשתיות של רשות הטבע והגנים ויחד איתו ועם הקבלן סוכם על חיתוך מינימלי בסוללה להטמנת הצינור ושחזור מיטבי של סוללת הרכבת על ידי הקבלן, כולל החזרת שכבת חצץ עליונה, כפי שהיתה לפני החיתוך.

נושאים ייחודיים

אתרי שכונת אגמים מזרח אשקלון

שכונת אגמים באשקלון מתפתחת מזה שנים. ב-2016 הופקדה תכנית תמל 1022, שכונת אגמים מזרח, כרובע מגורים חדש בחלק הדרומי של העיר. לא צורף נספח שימור לתכנית, מכיוון שאת התהליך המקדים ותהליך ההפקדה לא ליוונו מחוסר ידע מוקדם – תכנית של הותמ"ל (בניגוד לתמל 1006, עיר היין בעיר, עליה קבלנו ידע מקדים ובהתנגדות לתכנית, נוספו הוראות שימור בתכנית). בתאי שטח בתכנית זו נמצאים שני אתרי מורשת מוכרזים, הנמצאים ברשימת השימור של ועדת השימור העירונית (דרגת שימור א'): בית באר ובריכת פרדס נעילה צפון; באר ובריכת פרדס נעילה דרום, שרידי הכפר נעילה. האתרים לא סומנו בתשרי התכנית, אך נמצאים בייעודי קרקע כמבני ומוסדות ציבור ושטחים ציבוריים. פנינו, עם תחילת העבודה בשטח, לעירייה לעצור כל פיתוח עד להחלטה המכילה את האתרים בתכנון הסופי של התכנית. נכון לעכשיו, האתרים מסומנים ובתכנית הסופית לשטחים ציבוריים ולמוסדות ציבור ומחלקות העירייה יכלילו את האתרים בתכנית.

ביארת בדאווי, עיר היין אשקלון

המועצה לשימור הגישה התנגדות ב-2015 לותמ"ל, בגין אי-הפקת תיעוד מקדים לתכנית תמל 1006-עיר היין אשקלון. ההתנגדות התקבלה וצוין סעיף, המחייב את הכנתו של תיק תיעוד בתחום התכנית. בעקבות קבלת ההתנגדות, נוספו הוראות בתכנית וסומנו שתי בארות לשימור. לצערנו הרב, הן נהרסו ברגל גסה. בדיעבד הסתבר, שלא הופק תיק תיעוד אלא סקר כלשהו שזיהה את שתי הבארות שנהרסו. כעת, כאשר התכנית בשלבי ביצוע ופיתוח, גילינו כי בתכנית נמצא אתר נוסף, "ביארת אל-בדאווי". האתר נמצא בלב תכנית פארק בעיר היין, בחורשת דקלים עם שרידי פרדס ושיחים ונשכח מהעין. האתר נכלל ברשימת השימור של העירייה. "אתר 'ביארת אל-בדאווי' שוכן בבקעת מגדל, בלב האזור החקלאי של מגדל והכפרים סביב לה, כ-30 מ' מעל פני הים. כקילומטר אחד מצפון לאתר שכן הכפר חמאמה, שהביארה הייתה חלק ממנו. מקורות המים הרבים יחסית לאזור זה הביאו לפיתוח החקלאות ובעיקר הפרדסנות בבקעה. הביארה היא אחת הדוגמאות הראשונות לכך באזור. ההתיישבות החקלאית הערבית, שהגיעה לשיאה בשלהי תקופת המנדט הבריטי, התמוטטה במהלך מלחמת העצמאות של ישראל. בעקבות גילוי האתר, נוצר קשר ישיר עם מקבלי ההחלטות בעירייה כדי להכיל את האתר בתכנית הספציפית לפארק היין.